

LRFs genteknikpolicy

samt

Frågor och svar

**Beslutad av LRFs styrelse den 22
april 2010**

Genteknikpolicy 2010

Grundprinciper på genteknikens område

Samhället står inför stora utmaningar som klimatfrågan, en mer hållbar produktion och på sikt behov av mer mat. Olika förädlingstekniker utvecklas nu för att ändra växters egenskaper. Några av dessa tekniker innebär genetiskt modifierade sorter, GMO. LRF anser att alla nya egenskaper och växter, oavsett förädlingsteknik, bör granskas ur miljö- och hälsosynpunkt innan de odlas och används.

LRF säger ja till att använda genetiskt modifierade organismer (GMO) inom de gröna näringarna, förutsatt att de bidrar till en miljömässigt och ekonomiskt hållbar utveckling samt inte negativt påverkar människors livskvalitet. LRF anser att nytta och risk vid användning av GMO ska bedömas i varje enskilt fall. När det gäller användning av GMO i de gröna näringarna i Sverige gäller följande grundprinciper:

1. Uthållighet

Användning av GMO ska värderas utifrån en helhetssyn med de gröna näringarnas långsiktiga uthållighet som grund och ska tillföra påtagliga värden för samhället och påtaglig nytta för människor, människors hälsa samt för djur och miljö. Biodlingen ska inte påverkas negativt av odling av GMO.

2. Försiktighet och etik

Gentekniken och produkter som utvecklats med hjälp av genteknik ska användas med försiktighet och omdöme. Användningen ska utgå från konsumenters och producenters etiska värderingar.

3. Konkurrenskraft

För de gröna näringarna ska genteknikens användning bidra till lönsamhet, tillväxt och attraktionskraft. Inom de gröna näringarna ska vi därför säkerställa att vi har hög kunskap inte bara om hur genteknikens användning påverkar konkurrenskraft och hållbar utveckling utan även ha kunskap om och noga väga in konsumenternas och lantbrukarnas uppfattning.

4. Valmöjlighet

Produkter som innehåller eller tillverkats av genetiskt modifierade organismer ska hanteras så att nästa led i foder- eller livsmedelskedjan har information om produkternas ursprung och därmed ges valfrihet.

Samexistensregler ska ge odlare valfrihet att välja produktionsform med eller utan GMO.

5. Märkning och öppenhet

De gröna näringarna ska verka för en öppen information om gentekniken och dess användning. Märkningen av gentekniska produkter ska vara meningsfull och korrekt och ske i samråd med andra parter på livsmedelsmarknaden.

6. Ansvar

När GMO använts enligt anvisningarna, ska lantbrukaren/odlaren inte kunna hållas ansvarig för sakskada, miljöskada eller ekonomiska skada.

Bakgrund

Genteknik består av flera olika tekniker och redskap som kan ge utvecklingsmöjligheter på många olika områden. Inom sektorerna medicin, jord- och skogsbruk, livsmedelsproduktion och industri finns både i Sverige och internationellt en ökad användning av olika gentekniker. I det här dokumentet särskiljs spårnings- och diagnostiktekniker från tekniker som ger genetiskt modifierade organismer, GMO.

Gentekniska metoder för att spåra föräldrar med önskade egenskaper används för den fortsatta förädlingen av skogsträd, lantbruks-, trädgårds- och prydnadsväxter och av lantbruksdjur. De här metoderna ger inte genetiskt modifierade organismer, utan växterna eller djuren innehåller bara naturliga ursprungliga gener. Det handlar om att på kort tid göra det som vanlig växtförädling behöver tusentals år för att genomföra. Inom jord- och trädgårdsbruk är detta en ytterligare förfining av konventionell förädling, medan tekniken inom skogsnäringen snabbt ger en revolution av möjligheter både ur kvalitetssynpunkt och ur tillväxtpunkt.

Att ta fram en GMO är således ett av flera sätt att använda genteknisk kunskap. Huvuddelen av regelverken gäller GMO och den offentliga prövningen syftar till att upptäcka hälso- och miljörisker innan GM-produkter kommer på marknaden eller börjar odlas. Efter en marknadsintroduktion av GM-produkter ställs omfattande krav på uppföljning av bl a miljöeffekter. LRFs acceptans av gentekniken förutsätter att riskerna är små och att värdet och nyttan är uppenbar.

Varje användning av GMO ska bedömas från fall till fall ur miljö- och hälsosynpunkt, vilket huvudsakligen faller på myndigheterna, och etiskt och affärsmässigt, vilket faller på andra aktörer. Detta kommer till uttryck som märkning, öppenhet, ansvar och möjlighet att välja.

Uthållighet

Bedömning och användning av genteknik ska ske utifrån en helhetssyn på hållbar utveckling. Den innefattar ekologiska, ekonomiska och sociala faktorer. En balans mellan odlingens långsiktiga miljömässiga uthållighet, dess ekonomiska konkurrenskraft och konsumenternas acceptans är nödvändigt. Framför allt miljöaspekter diskuteras och användningen av gentekniken ska minska den sammantagna miljöpåverkan av en odling. Exempel är att användningen av GMO:

- Innebär minskad användning av ämnen som kan förorena vatten eller negativt påverka biologisk mångfald eller människors hälsa.
- Inte påverkar ekosystem eller biologisk mångfald negativt.
- Innebär att växtföljden och bördigheten inte försämras.
- Inte försvårar för grannar att bedriva den odling eller den verksamhet de önskar, d.v.s. samexistensreglerna ska fungera väl.

Biodlingen ska inte påverkas negativt av odling av GMO. Det innebär att påverkan på bin ska utredas före odling av GMO. GMO som visats påverka bin ska inte godkännas för odling. Innan tillstånd lämnas för fältförsök ska risk för bin och andra pollinerare utredas. Finns risk för bin eller andra pollinerare ska försöket inte tillåtas. Länsstyrelsernas bitillsynsmän ska ges full information om fältförsök och om odlingar planeras.

Försiktighet och etik

Synen på genteknik och på GMO varierar starkt både i våra egna led och bland konsumenterna. På skalans ena kant finns åsikten att gentekniken och GMO är en bra metod för våra näringars utveckling. På den andra kanten hävdas att gentekni-

ken och GMO skall förbjudas helt, åtminstone på livsmedelsområdet. Mellan dessa ytterligheter finns hela skalan av uppfattningar. Bakom uppfattningarna finns skiftande värderingar och syn på olika gentekniska metoders nytta och risker. Användningen av GMO ska därför präglas av försiktighetsprincipen, som den kommer till uttryck i miljöbalken.

Etiska värderingar kommer främst till uttryck i frågan om vilka barriärer som får överskridas, när det gäller flyttning av gener från en organism till en annan. För bakterier och andra mikroorganismer är betänkligheterna relativt svaga, vilket bl a innebär en relativt bred acceptans av genteknikens användning på medicinens område.

Med utgångspunkt i nuvarande kunskap accepterar vi inom de gröna näringarna genöverföring på växter med gener från andra växter och mikroorganismer. Genöverföring accepteras på djur till livsmedelsproduktion enbart om generna tas från den egna arten. Överföring av gener från människans DNA till djur och växter accepteras i medicinskt syfte.

Det ökande behovet av förnyelsebar råvara samt behovet av "naturliga skogar" för turism, rekreation och bevarande av biologisk mångfald ger förutsättningar för en diversifierad produktion av skogsråvara. Skogsträd är långlivade organismer och många arter sprider pollen lång väg. Konsekvensbedömningen av odling kan därför bara i begränsad omfattning genomföras via fältförsök. Många hävdar därför att förädling av träd ska förbjudas. LRF menar att före marknadsföring av kraftigt förändrade träd, ska en riskanalys för biologisk mångfald och miljö genomföras och odlingarna ska följas till dess att de skördas. De som väljer certifierad produktion ska följa reglerna för odling av GM-träd och plantageskogsbruk. Enligt nuvarande standard är GM-träd inte tillåtna i något certifieringssystem.

Konkurrenskraft

Låga kostnader och effektiv produktion bidrar till en ökad konkurrenskraft. Producenter inom de gröna näringarna ska utveckla och använda nya produktionsmetoder och ta fram produktkvaliteter som stärker konkurrenskraften och som konsumenterna accepterar och finner prisvärda.

Undersökningar visar att svenska konsumenter har ett stort förtroende för bonden och de svenska produkterna. Detta förtroende och denna attraktionskraft är en del av konkurrensförmågan på konsumentmarknaden och ska bevaras och utvecklas även när gentekniken tas i bruk på nya sätt.

Genteknikens användning i avel och förädling (ej GMO), och via GM-mikroorganismer för tillverkning av rena kemikalier (läkemedel, aminosyror, vitaminer, enzymer) är idag en förutsättning för konkurrenskraftig produktion av livsmedel. Användning av GMO kan ge ytterligare sänkta kostnader, miljöfördelar eller annan tydlig konsumentnytta och därmed bidra till ökad konkurrenskraft. En internationell ökad användning av GMO kan bidra till en ökad kostnadspress på de gröna näringarna i Sverige.

För skogsnäringen är nya förädlingsmetoder viktiga för framtida konkurrenskraft. Det gäller både fiberegenskaper, bioenergi från skogsråvara och för att ersätta oljebaserade råvaror. En ökad förmåga att binda koldioxid bör minska den globala uppvärmningen.

För att bedöma när gentekniken kan bidra till lägre kostnader, en ökad hållbarhet och acceptansen hos konsumenter och producenter ska de gröna näringarna ha goda kunskaper om dessa faktorer.

Valmöjlighet

Möjligheten att välja gäller både bönder och konsumenter. Valmöjligheten baseras på den lagstadgade GMO - märkningen av produkter, där någon ingrediens har halter över 0,9 % genetiskt modifierat material.

Som första led i varukedjan ska odlare kunna välja att odla eller att inte odla genetiskt modifierade grödor. Det innebär att pollenspridning från och till korspollinerande GM-grödor måste begränsas eller styras så att grödor i närheten av GMO-odlingen inte kommer att överskrida satta gränsvärden. För att uppnå detta behövs tekniska åtgärder såsom skyddsavstånd, växtbarriärer eller att pollenkornen från vissa sorter på genteknisk väg gjorts sterila.

En fungerande samexistens är en förutsättning för att odlingar av GMO-grödor ska kunna få någon större omfattning och ett bibehållet högt förtroende för svenska odlare och livsmedelsföretag. För lantbrukare och odlare är det viktigt att deras ställning gentemot bioteknikföretagen stärks bl.a. via en stark svensk/ skandinavisk växtförädling som kan utveckla sorter anpassade till ett nordiskt klimat.

Märkning och öppenhet

Konsumenternas inställning till produktionsmetoder och -medel inkl. genteknik påverkar i hög utsträckning deras köpval. För de gröna näringarna och livsmedelsindustrin är det därför av avgörande betydelse att föra en aktiv dialog med konsumenterna. Av samma skäl är det viktigt med stor öppenhet kring både genteknisk forskning och dess tillämpning.

Konsumenterna är emellertid ingen enhetlig grupp, utan består av individer och grupper med starkt skiftande värderingar, intressen och åsikter. Det är viktigt att det finns ett brett spektrum av alternativ, både vad gäller produkter, priser och produktionsmetoder. Varken konsumenter eller producenter ska mot sin vilja eller övertygelse kunna påtvingas något man inte accepterar. Det ligger även i vårt intresse att kunna tillgodose en efterfrågan på GM-produkter, under förutsättning att det finns en valfrihet.

De gröna näringarna ska använda och informera om genteknik på ett sätt som skapar förtroende hos svenska konsumenter, handel och övrig livsmedelsindustri. Introduktionen av tekniken ska ske med öppen och korrekt information. EU:s regler för märkning och spårbarhet underlättar öppenhet och ger en likformad märkning. Märkning, utöver den som är lagstadgad, ska så långt möjligt ske i samråd och samförstånd med andra parter på livsmedelsmarknaden.

Livsmedelsverket bör ha huvudansvaret för att klargöra om honung med GMO-pollen ska märkas.

Ansvar

Med användning av genetiskt modifierade produkter följer ett lagstadgat ansvar att hålla isär, att märka och att hålla ordning på dokumentation, samt att kunna spåra GM-produkter.

När GM-produkter använts enligt anvisningarna, ska varken odlare eller grannar kunna hållas ansvarig för sakskada, miljökada eller ekonomiska skada.

Detta ansvar bör falla på den som marknadsför eller den myndighet som har godkänt produkten.

Om skada har uppkommit ska varken GMO-odlaren eller den som anser sig utsatt för skada ha utredningsansvaret.

Frågor och svar

Transformationshändelser eller sorter?

Transformationshändelse eller event är det begrepp som används för varje unik överföring av en gen med viss egenskap till en planta. EU:s lagstiftning är uppbyggd på att utvärdera varje transformationshändelse för sig. En sort är en förädlingslinje av en gröda som blivit godkänd i EU eller ett medlemsland av respektive sortmyndighet (i Sverige Jordbruksverket). För ett godkännande krävs att sorten är distinkt, uniform och stabil. För de flesta grödor krävs dessutom en värdeprovning som visar att den provade sorten är ett framsteg i någon egenskap. Både GMO-sorter och konventionella sorter måste genomgå denna sortprovning innan sorten får säljas på marknaden.

Regelutveckling?

LRF ser positivt på EUs gemensamma regelverk och menar att EU:s regler idag ger bättre förutsättningar för en förtroendefull användning och utveckling av gentekniken. Fortfarande är dock inte gränsvärden för GM-sorter i konventionellt utsäde, gränsvärden för ej EU – godkända sorter i foder och livsmedel klara. Se även Kloning, Nya tekniker för förädling och Patent.

Kloning av livsmedelsproducerande djur?

Kloning innebär att man på konstgjord väg skapar flera individer med samma arvsanlag. Enäggstvillingar är exempel på naturlig kloning. Kloning innebär inte att genteknik har används och klonade djur är inte automatiskt GMO. Det är dock möjligt att klona transgena djur. Med kloning avses här alla former av konstgjord kloning av livsmedelsproducerande djur.

Kloning i sig är både en fråga om värderingar och en fråga om djurskydd. Sveriges bönder har antagit en värdegrund för livsmedelsproducerande djur som bygger på fyra hörnstenar: Ansvar, Skyldighet, Respekt och Samspel. Dagens kloningsteknik uppfyller inte kraven i denna värdegrund. Endast en liten andel av de klonade fostren blir ”normala” djur och av dessa har en stor andel problem med bl.a. för tidigt åldrande, hjärtförstoring, fysiologiska defekter i lever, njure, hjärna och fosterhinnor samt att avkommorna blir större än normalt, vilket leder till svåra förlösningar. I dagsläget är det därför inte etiskt acceptabelt att klona livsmedelsproducerande djur. Idag finns inte heller några regler för märkning av t ex kött från klonade djur.

Kloning av växter?

All potatis som skördas är ett resultat av naturlig kloning. Oavsett om den är genetiskt ändrad eller inte förblir det genetiska materialet intakt från sättning till skörd. För träd innebär kloning att ett mer homogent material planteras inom ett avgränsat område som kan skördas vid ett tillfälle. Klonade träd förekommer i fältförsök i Sverige. LRF ser kloning av träd som en möjlighet att producera mer biomassa på till exempel nedlagd åkermark utan att inkräkta på den biologiska mångfalden.

Användning av GM-sorter i låginkomstländer (LIC)?

Genetiskt förändrade växter som tål torka, är resistent mot sjukdomar eller ger ett högre näringsvärde kan ge fördelar för människor i LIC. Genteknik löser inte svältproblem, men kan vara en viktig del i en framtida livsmedelssäkerhet.

Bio - säkerhetsprotokollet ger möjlighet för varje land att välja om man ska ta in en GM-vara med levande GMO, (te x omalda frön) eller inte. De som exporterar GM-produkter ska underlätta för mottagarlandet att göra en egen bedömning av risk och nytta. De gröna näringarna stödjer detta. Lika självklart är det att bönder-

na i utvecklingsländerna ska ha rätt att välja om man vill använda GM-sorter eller inte. Terminator-tekniker ska enligt protokollet inte användas. Att via kreditregler eller brist på kunskap begränsa odlarnas valmöjlighet i dessa länder är oacceptabelt.

GMO-fria zoner?

En kommun kan förklara sig som GMO-fri zon, vilket innebär att man endast köper varor som inte är GMO-märkta. Kommunen kan inte hindra odlare att så godkända GM-sorter eller djurägare att använda foder från GMO.

Med trygga samexistensregler kan odlare åta sig att leverera GMO-fri vara. Reglerna bör bygga på vetenskap och praktik. När både GMO-odlare och grannar känner sig trygga med reglerna kan man göra överenskommelser t.ex. via en ekonomisk förening eller via befintliga certifieringssystem och leverera GMO-fria varor.

Sverige som GMO-fri zon?

EU kan komma att ge möjlighet för ett medlemsland att förbjuda odling av en GMO som EU har godkänt. LRF anser att GMO bör tillåtas om det innebär att en ökad hållbarhet kan påvisas och att samexistensreglerna på vetenskapliga och praktiska grunder kan anses tillfredsställande. I annat fall bör GMO inte tillåtas.

Detta förhållningssätt bygger på växtens egenskaper och bör gälla oavsett vilken teknik eller vilka tekniker som har använts vid förädlingen.

Kemikalieberoendet?

Kopplat till hållbar utveckling och det konsumentpolitiska handlingsprogrammet vill vi i de gröna näringarna inte nyttja bruksmetoder som kan leda till en ökning av kemikalieanvändning och kemikalieberoende i det svenska lantbruket. När sorter med ny herbicidtolerans har sådana konsekvenser ska vi motverka odling av dem.

Antibiotikaresistens som selektionsmarkör?

I linje med den svenska djurhållningens strikt restriktiva hållning till antibiotika har vi drivit på för att få bort den och åstadkomma alternativ till användning av antibiotikaresistens som selektionsgen. Vi stödjer att antibiotikaresistens mot kliniskt eller veterinärmedicinskt viktigt antibiotikum som selektionsmarkör inte får användas kommersiellt från 2004 och inte heller i fältförsök efter 2008.

Märkning av livsmedel från djur som ätit foder från GM-växter?

Djuren blir inte genetiskt modifierade av att äta foder från GM-växter. Vi menar att livsmedel från dessa djur inte behöver märkas, men att foder- och livsmedelstillverkarnas policy ska vara tydlig mot uppfödare respektive konsumenter, så att det finns en reell valmöjlighet även när det gäller denna användning. Om handel och konsumenter begär märkning av idag ej märkningspliktiga varor, ska denna ske i samråd med dessa aktörer.

Ekologisk produktion?

Det är inte tillåtet att använda GMO i ekologisk produktion eller i Svenskt Sigill. Vi menar att samma gränsvärden för oavsiktlig inblandning kan användas både för konventionella och ekologiska produkter. Varje produktionsform får sedan själv använda striktare regler och sanktioner för att upprätthålla förtroendet på sin marknad.

Användning i industri och teknikgrödor?

Restprodukter från genetiskt modifierade industri och teknikgrödor kan ofta användas som foder. Detta ska prövas i varje enskilt fall. Under förutsättning att önskade miljöeffekter inte uppstår, att lagstadgad eller överenskommen märkning och särhållning klaras av och att samexistensfrågan sköts, är vi positiva inte bara till stärkelsepotatisen utan även andra teknik-, medicin och energigrödor.

Användning i processer vid förädling av livsmedel?

Om genetiskt modifierade mikroorganismer (GMM) används i produkten ska livsmedlet märkas. Det innebär att konsumenten i praktiken avgör om sådana organismer kommer att användas. När det gäller tillsatser som enzymer, aminosyror, färg- och smakämnen som tillverkas av GMM så krävs ingen märkning. LRF delar uppfattningen och stödjer generellt sett en sådan användning av gentekniken.

Användning av stamceller?

Stamceller (celler som kan utvecklas till andra celltyper) används både inom humanmedicin, på djur och på växter. LRF tar inte ställning till medicinsk forskning. Kloning behandlas separat ovan. Vi ser inga etiska frågor när stamceller används på växter. Om resultatet blir en genetiskt modifierad växt är godkännandeprocessen och användning reglerad.

Genetiska metoder att spåra förädlingsmaterial?

Tekniken innebär att forskarna/förädlarna kan hitta plantor och djur som har de mest lämpliga egenskaperna för fortsatt avel och förädling. Denna användning av genteknik ger inga genetiskt modifierade organismer och används som ett mycket viktigt redskap av universitet och företag. LRF stödjer denna användning av genteknik inom djurområdet, jord- och skogsbruk och trädgårdsodling. Någon särskild miljö- eller hälsoprövning behövs inte utöver produktansvar och allmänna hänsynsregler i Miljöbalken samt de sektorsregler som följer av miljö kvalitetsmålen.

Diagnostik?

Flera olika metoder har utarbetats för att känna igen gener (gensekvenser) och används inom jordbruket vid analyser av såväl förebyggande åtgärder som bekämpningsprogram inom växtskydd och djurhälsa. I diagnostiken används genteknik utan GMO och ger resultat med hög tillförlitlighet till en låg kostnad.

Terminatorteknik?

Det är ett sätt att med genteknik ta fram växter med sterila frön eller pollen. I förhandlingar om bio - säkerhetsprotokollet har de signerande länderna kommit överens om att terminatortekniker tills vidare inte ska användas. Dels därför att bönder främst i LIC-länder inte ska kunna hindras från att producera eget utsäde, dels därför att en spridning av en egenskap som ger delvis sterilt pollen eller avkomma kan vara den ultimata miljökatastrofen. LRF delar denna uppfattning, men menar att tekniken i vissa fall kan användas för att hindra pollenspridning mellan grödor som inte har vilda släktingar.

Nya tekniker för förädling?

I dag används flera nya kraftfulla tekniker att ändra DNA som inte ger GMO. Dessa behöver inte alls undersökas utifrån ev. risk för miljö och hälsa eller för behov av regler för samexistens. LRF:s uppfattning är att det behövs regler för granskning av alla nya egenskaper och grödor. Regelverket bör:

- 1) Fungera som ett grovt filter och fånga upp möjliga osäkerheter oavsett vilken förädlingsteknik som har använts. Sortutvecklaren bör ha ett ansvar att dokumentera egenskaper och osäkerheter.
- 2) I de fall tekniken i sig kan ha någon betydelse för sortens användning, ska även detta identifieras. Det kan handla om mängd främmande DNA, etiska avvägningar om varifrån det genetiska materialet har tagits, markögener, samt patent- och maktfrågor.
- 3) Vid behov ge odlingsanvisningar eller förbjuda olämplig egenskap eller växt.

Samexistens?

För att både odlare som vill undvika GMO och de som vill använda GMO ska känna full trygghet krävs samexistensregler som anger odlingsavstånd, krav på rengöring, märkning, informationsskyldighet och väntetid före sådd av annan sort av samma gröda. Avstånden ska vara baserade på vetenskapliga resultat och praktisk erfarenhet och bör föregås av samråd med berörda aktörer. Odlingsavstånd i Sverige bör vara koordinerade med våra grannländer.

För sorter som är självpollinerande eller med korta spridningsavstånd för pollen t.ex. potatis, sojaböna och sockerbeta är samexistens ganska enkelt. För andra sorter med insekts- eller vindpollinering t.ex. raps och gräs kan krävas odlingsavstånd på flera hundra meter.

LRF anser att odlingsavstånden ska anpassas till varje gröda och egenskap samt vara väl tilltagna så att berörda växtodlare, biodlare och GMO-odlare känner sig trygga. Det är sedan upp till odlarna inom ett område att komma överens om andra odlingsavstånd. Frågan gäller både GMO och sorter framtagna med andra tekniker som inte ger GMO.

Kunskap?

Kunskapen om genöverföring och dess effekter är fortfarande under uppbyggnad både vad gäller möjligheter och risker. För att de gröna näringarna skall kunna tillvarata teknikens möjligheter och för att bevara konsumenternas förtroende är det angeläget att kunskapsuppbyggnaden fortsätter genom satsning på forskning och kunskapsförmedling. Det svenska forskarsamhället måste kunna delta så att vi i vårt land kan utveckla och tillvarata tillräcklig konkurrenskraft, samt ha kompetens att aktivt bedöma och arbeta med säkerhetsfrågor. Fortfarande saknas dock nödvändiga medel för oberoende forskning på detta område. LRF anser att samhället ska ta större ansvar för att finansiera sådan forskning.

Patent och växtförädlarrätt?

Enligt LRF:s uppfattning är det inte rimligt att patentera levande material på samma sätt som t.ex. maskiner. LRF skall därför fortsätta att inom EU verka för att patent på levande material inte utvidgas. Vidare bör patenträtten begränsas till sätt att överföra en viss gen samt till råvaruprocesser baserade på genteknik.

Det är viktigt att inte missgynna traditionell förädling. Därför bör det finnas undantag för forskare så att de kan arbeta med patenterat material. Det är även viktigt att lagstiftningen för GMO ger samma möjlighet för lantbrukaren som ett undantag i växtförädlarrätten att till rimliga kostnader t.ex. ta utsäde eller plantor för eget bruk. Vi är medvetna om att lantbrukaren kan avtala bort detta undantag och att detta kan vara en förutsättning för att få odla sorten. LRF avser, så långt det är nödvändigt, att arbeta för att tillgodose lantbrukarnas intresse i patentfrågan, inte minst gäller detta lantbrukare i utvecklingsländer.